

KATARZYNA TOMASZEWSKA

Uniwersytet Wrocławski

Wrocław

Wyrazy motywowane i niemotywowane w grupie leksykalnej „Ziemia. Budowa Ziemi” w języku rosyjskim i polskim*

Podstawowa rola słotwórstwa to wzbogacanie leksyki danego języka przez tworzenie nowych wyrazów na podstawie wyrazów w tym języku już istniejących. Patrząc na leksykę jako system, w którym równolegle funkcjonują nazwy utworzone w różny sposób, nie tylko w drodze derywacji, ale również przez zapożyczenie lub kalkowanie wyrazów obcych, derywację semantyczną oraz tworzenie nazw wielowyrazowych z wyrazów już istniejących, zasadne wydaje się badanie nie tylko samych efektów procesów słotwórczych, lecz także określenie miejsca wyrazów motywowanych na tle reszty słownictwa. Na potrzebę tego typu badań jako pierwszy zwrócił uwagę w latach pięćdziesiątych XX wieku A.V. Isačenko (Исаченко 1958: 334–352). Później myśl tę kontynuował M. Dokulil (1963: 85–106). Problemowi motywacji wiele uwagi poświęca I.S. Uluchanov w książce *Мотивация в словообразовательной системе русского языка* (Улуханов 2005). Jego zdaniem zbadanie relacji motywacji oraz analizowanie procesów słotwórczych pozwala niejako „odtworzyć” mechanizm nominacji i pokazuje, jakie elementy rzeczywistości pozajęzykowej znajdują swoje odzwierciedlenie w języku (Улуханов 2005: 68–69).

Jako punkt wyjścia w badaniach można przyjąć zbadanie takiej relacji w ramach określonej grupy leksykalnej (GL). Celem takiej analizy będzie próba od-

* Artykuł napisany na podstawie pracy magisterskiej pt. *Соотношение мотивированных и немотивированных слов в семантической группе «Земля, ее строение, природные образования» в русском и польском языках*, napisanej pod kierunkiem dra hab. Jana Sokołowskiego, prof. UW, obronionej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego w Instytucie Filologii Słowańskiej w 2011 roku.

powiedzi na pytanie, jaką część leksyki w opisywanej grupie stanowią wyrazy motywowane na tle wyrazów niemotywowanych i zestawień, czyli w jakim stopniu słowotwórstwo ma udział w tworzeniu wyrazów w ramach danej grupy leksykalnej. To z kolei może stać się punktem wyjścia analizy konfrontatywnej słownictwa na materiale odpowiadających sobie GL w dwóch językach słowiańskich. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rezultatów wstępnych badań dotyczących relacji wyrazów motywowanych i niemotywowanych w ramach GL „Ziemia. Budowa Ziemi” w języku rosyjskim (j.r.) i polskim (j.p.).

Źródło materiału leksykalnego stanowił słownik semantyczny języka rosyjskiego pod red. N. Švedovej (PCC 2002). Głównym założeniem pracy było przeanalizowanie względnie zamkniętej i opracowanej grupy leksykalnej o określonych granicach, znalezienie dla tej próbki leksyki odpowiedników znaczeniowych w języku polskim, analiza materiału pod względem słowotwórczym, a następnie zestawienie wyników dla obu grup. Przeanalizowałam część podrozdziału pt. *Земля, ее строение, природные образования* (t. 1, s. 583–602), obejmującą następujący zakres tematyczny: 1. Ziemia, budowa Ziemi; strefy geograficzne i przyrodnicze; strony świata, części kontynentów; 2. Atmosfera, zjawiska atmosferyczne, zjawiska świetlne i optyczne; 3. Rzeźba terenu; wypukłe, wklęsłe, płaskie formy ukształtowania powierzchni.

Z racji tego, że dotychczas nie powstał analogiczny słownik semantyczny dla języka polskiego, punktem wyjścia w badaniu porównawczym jest język rosyjski. Mając na uwadze, że materiał w opisie konfrontatywnym powinien być możliwie homogeniczny, założyłam, że przedmiotem opisu i konfrontacji będą wyrazy odpowiadające sobie znaczeniowo i stylistycznie w obu językach. Obszar badanych wyrazów rosyjskich zawęziłam zatem do tych, które mają swoje ekwiwalenty w j.p., odrzucając regionalizmy, niektóre archaizmy i wyrazy potoczne. Podczas opracowywania polskiej grupy semantycznej korzystałam ze słowników dwujęzycznych i specjalistycznych¹. Po otrzymaniu analogicznego materiału w obu językach kolejnym krokiem była klasyfikacja słownictwa na wyrazy motywowane słowotwórczo i niemotywowane, dla których tłem są zestawienia. Przy określaniu, czy wyraz w danym języku jest motywowany, czy nie, a jeśli tak, to jaka jest podstawa słowotwórcza derywatu, pomocniczo korzystałam ze słowników gniazd słowotwórczych². Derywaty w obu językach klasyfikowałam według kryteriów

¹ M. Cieśla, *Słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*, Ożarów Mazowiecki 2010; P. Mi-goń *et al.*, *Słownik encyklopedyczny. Geografia*, Wrocław 1999; A. Mirowicz *et al.*, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, Warszawa 1993; S. Pietkiewicz, S. Żmuda, *Słownik pojęć geograficznych*, Warszawa 1973; J. Rieger, E. Rieger, *Słownik tematyczny rosyjsko-polski*, Warszawa 2004; *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, pod red. J. Wawrzyńczyka, Warszawa 2004; R. Żyłka, *Słownik geologiczny angielsko-polsko-rosyjsko-francusko-niemiecki*, Warszawa 1970.

² T. Vogelgesang, *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*, t. 1. *Gniazda odprzymiotnikowe*, Kraków 2001; H. Jadacka, M. Bondkowska, *Słownik gniazd*

formalnych: ilości podstaw słotwórczych, części mowy podstawy słotwórczej oraz typu formantu. Przy opisywaniu konkretnych derywatów opierałam się na gramatykach akademickich j.r. (PG 1980) i j.p. (GWJP 1999). Wyrazy niemotywowane podzieliłam na wyrazy rodzime i zapożyczenia. Podstawą do określenia pochodzenia wyrazów były polskie i rosyjskie słowniki etymologiczne oraz słowniki wyrazów obcych³. Do wyrazów niemotywowanych zaliczam również kalki leksykalne, traktując je jako specyficzny rodzaj zapożyczeń. Tło wyrazów motywowanych i niemotywowanych stanowią zestawienia, tj. skonwencjonalizowane połączenia wyrazowe, nazywające określony element rzeczywistości, z tą różnicą, że nowa nazwa powstaje przez kombinację wyrazów już w języku istniejących (*Gramatyka* 1968: 208). W wyniku selekcji materiału w j.r. i doborze polskich odpowiedników otrzymałam odpowiednio 227 jednostek leksykalnych rosyjskich i 225 polskich.

Zarówno w j.r., jak i j.p. najliczniejszą grupę stanowią wyrazy niemotywowane. W badanej GL wśród terminów rosyjskich występuje 113 wyrazów niemotywowanych, co stanowi 49,78% badanego materiału w j.r., wśród polskich — 96, czyli 42,67% materiału w j.p. Wyrazy niemotywowane podzieliłam na wyrazy rodzime oraz zapożyczenia, wśród ostatnich wyróżniłam zapożyczenia słowiańskie i niesłowiańskie. Wychodząc z założenia, że dokładna analiza etymologiczna nie jest głównym celem niniejszych badań, lecz służy pomocniczo do wyodrębnienia wyrazów, które weszły do języka „z zewnątrz”, a nie zostały przezeń utworzone za pomocą inwentarza środków słotwórczych, ograniczam się do wymienienia wyrazów zapożyczonych, ze wskazaniem na ich pochodzenie oraz język, za pośrednictwem którego wyraz wszedł do badanego języka. Nie zawsze określenie jednoznacznej etymologii było możliwe, czasem też oba języki zapożyczyły ten sam wyraz z różnych źródeł. W GL w j.r. występuje 56 zapożyczeń z języków niesłowiańskich, co stanowi 24,67% badanego materiału w j.r.

słotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. 2. *Gniazda odrzeczownikowe*, Kraków 2001; M. Skarżyński *et al.*, *Słownik gniazd słotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*, t. 3. *Gniazda odczasownikowe*, cz. 1–2, Kraków 2004; M. Skarżyński, *Słownik gniazd słotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*, t. 4. *Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki*, Kraków 2004; А.Н. Тихонов, *Словообразовательный словарь русского языка*, т. 1–2, Москва 2003.

³ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2000; W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005; *Słownik wyrazów obcych*, pod red. I. Kamińskiej-Szmaj, Wrocław 2001; *Słownik wyrazów obcych PWN*, pod red. E. Sobol, Warszawa 1995; *Słownik wyrazów obcych PWN*, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1977; А.В. Семенов, *Этимологический словарь русского языка*, Москва 2003; М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1–4, Москва 1986–1987; Н.М. Шанский, В.В. Иванов, Т.В. Шанская, *Краткий этимологический словарь русского языка*, Москва 1975; А.М. Бабкин, В.В. Шендцов, *Словарь иноязычных выражений и слов, употребляющихся в русском языке без перевода*, Москва-Ленинград 1966; *Большой словарь иностранных слов*, сост. А.Ю. Москвин, Москва 2007; *Словарь иностранных слов*, ред. А.Г. Спиркин, Москва 1982.

Najliczniejszą grupę stanowią wyrazy pochodzenia łacińskiego (*вулкан, каверна, континент, мантия, меридиан, натура, экватор*) i greckiego (*магма, оазис, полюс, тектоника, тропик, тропики, циклон, эфир*), niektóre wyrazy o pochodzeniu greckim i łacińskim zostały zapożyczone za pośrednictwem innych języków — francuskiego (*зефир* poprzez łac. z gr., *массив* z łac., *параллель* poprzez łac. z gr., *ник* z łac., *перья* z łac., *рельеф* z łac., *терраса* z łac.), niemieckiego (*горизонт* z gr.; *кратер* z gr.). Inne zapożyczenia: z j. francuskiego (*бриз, мираж, мистраль, морена, муссон* poprzez hiszp. z arab., *плато, платформа, ураган* poprzez hiszp. z j. karaibskich); hiszpańskiego (*каньон, пампа* z j. keczua, *саванна*); włoskiego (*грот, сирокко*); niemieckiego (*дюна* z nider., *карст, ландшафт, ниша* z fr., *пассат* z nider., *тайфун* z j. chińskiego), niderlandzkiego (*вест, зюйд, норд, ост*) i angielskiego (*смог, шквал*). W badanym materiale występują również zapożyczenia z języków tureckich (*бархан, буерак, курган, туман, яр*) oraz pojedyncze z języka arabskiego (*самум*) i fińskiego (*тундра*).

W badanej GL w j.p., podobnie jak w j.r., wśród zapożyczeń przeważają wyrazy pochodzenia łacińskiego (*firmament, kawerna, kontynent, natura, wulkan*) i greckiego (*antyklina, cyklon, eter, horyzont, krater, oaza, magma, tektonika, tropiki, zefir*). Część wyrazów z dziedzictwa łacińsko-greckiego trafiło do j.p. za pośrednictwem innych języków: francuskiego (*масыв* z łac., *прерия* z łac., *тарас* z łac., *relief* z łac.) i niemieckiego (*депрессия* poprzez fr. z łac.). Inne zapożyczenia: z j. francuskiego (*брыза, ураган* z j. karaib., *мираж, мистраль, морена, ниша, платформа*), niemieckiego (*лąd, пассат* z nider., *тайфун* z j. chińskiego), hiszpańskiego (*каньон, пампа* z jęz. keczua, *саванна, tornado*), angielskiego (*monsun* poprzez ang. i nider. z arab., *smog, szkwał*), włoskiego (*grota, sirocco*) oraz pojedyncze wyrazy zapożyczone z arabskiego (*samum*) i kazachskiego (*barchan*). Ogółem niesłowiańskie zapożyczenia stanowią 18,22% badanego materiału w j.p. (41 wyrazów).

Większość z wymienionych powyżej zapożyczeń (39 na 56 w j.r. i 41 w j.p.) występuje równolegle w obu językach, mają one charakter internacjonalizmów (Waszakowa 2005: 25). Należą do nich przede wszystkim terminy opisujące współrzędne geograficzne, nazwy wiatrów oraz terminy geologiczne.

Kolejną wyszczególnioną przeze mnie grupą wśród wyrazów niemotywowanych są zapożyczenia słowiańskie: w j.r. występują tylko cerkiewizmy (*воздух, восток, облако, нещера*). W j.p. natomiast występuje 9 zapożyczeń z innych języków słowiańskich, przy czym niektóre z wyrazów są pochodzenia niesłowiańskiego, a język słowiański wystąpił w roli języka-pośrednika. Wyrazy *jar* i *kurhan* (z j. tureckiego) zapożyczone zostały za pośrednictwem j. ukraińskiego, a *tundra* (z j. fińskiego) za pośrednictwem j.r. Inne słowiańskie zapożyczenia to wyrazy *kras* z j. serbskiego, *pieczara, płyta, step* — rutenizmy, a także wyraz *žleb* jako zapożyczenie z dialektu j. słowackiego (w j.p. genetycznym odpowiednikiem jest wyraz *žlób*) (Boryś 2005: 754). Interesującym zapożyczeniem z j.r. jest również

wyraz *przyroda* (ros. *природа*), który z kolei w j.r. jest półkalką słowotwórczą łańcuchowego *natūra* (Boryś 2005: 499).

Kolejną grupą wyodrębnioną przeze mnie są kalki leksykalne, traktowane jako specyficzny rodzaj zapożyczeń, zapożyczony zostaje bowiem tylko określony element wyrazu obcego, struktura (kalki słowotwórcze) lub znaczenie (kalki semantyczne), co czyni je kolejnym etapem adaptacji zapożyczeń w języku (Obara 1989: 60–61). W materiale rosyjskim znajduje się tylko 1 kalka słowotwórcza, wspomniany wyżej wyraz *природа*. Natomiast w materiale polskim występuje 1 kalka semantyczna oraz 5 kalk słowotwórczych. Kalką semantyczną, czyli wyrazem istniejącym już w języku, który otrzymał nowe znaczenie pod wpływem obcym (Walczak 1999: 125) jest wyraz *biegun* (z gr. *πόλος* ‘biegun, oś’ — ‘jeden z dwu punktów, w których oś Ziemi przecina powierzchnię Ziemi’ (Boryś 2005: 28)). Kalki słowotwórcze w j.p. to wyrazy: *krajobraz* — półkalka niem. *Landschaft*, *południk* z łac. *meridianus*, *równik* z łac. *aequator*, *równoleżnik* z łac. *parallelus* oraz *zwrotnik* z gr. *tropikos*. Odpowiednikami wyżej wymienionych kalk językowych w j.r. są zapożyczenia (*ландшафт, меридиан, параллель, полюс, тропик, экватор*), co świadczy o tym, że oba języki wybrały różne drogi, jeżeli chodzi o adaptację obcojęzycznych pojęć.

Wśród wyrazów niemotywowanych, oprócz zapożyczeń, wyodrębniam również niemotywowane wyrazy rodzime. W j.r. występują 52 takie wyrazy, stanowiące 22,91% badanego materiału (*балка, болото, бугор, ветер, вихрь, гора, град, дно, дождь, жар, жёлоб, запад, заря, земля, иней, кряж, лог, ложбина, лощина, лужа, луна, материк, мгла, мир, молния, небо, овраг, пар, песок, плита, поляна, пропасть, радуга, роса, свет, север, скала, смерч, снег, солнце, степь, стремнина, сугроб, туча, утёс, ухаб, ущелье, холм, хребет, цит, юг, яма*), w j.p. — 40, odpowiednio 17,78% badanego materiału (*bagno, bruzda, chmura, deszcz, dno, góra, grad, grzbiet, jama, jutrzienka, kałuża, księżyc, luna, mgła, niebo, obłok, padół, para, parów, piasek, polana, powietrze, przełęcz, przepaść, rosa, rów, skała, słońce, szadz, szczyt, szron, śnieg, świat, świt, tęcza, wądoł, wąwóz, wicher, ziemia, zorza*). Większość wyrazów z tej grupy ma wspólną etymologię i semantykę w obu językach. Są to wyrazy powstałe jeszcze w czasach wspólnoty językowej Słowian, nazywające przede wszystkim elementy przyrody nieożywionej i zjawiska atmosferyczne.

Konkludując, w GL „Ziemia. Budowa Ziemi” w obu językach najliczniej reprezentowane są wyrazy niemotywowane. Są to wyrazy albo odziedziczone z wcześniejszych etapów rozwoju języka, albo zapożyczone, najczęściej na określenie terminów naukowych.

Jeżeli kryterium klasyfikacji słownictwa stanowi zagadnienie motywacji słowotwórczej, to wyrazy niemotywowane, które w ujęciu synchronicznym nie wywodzą się formalnie i semantycznie z innych wyrazów, są przeciwstawiane wyrazom motywowanym, powstałym w wyniku operacji słowotwórczych

na gruncie danego języka. W ich przypadku możliwe jest wskazanie wyrazu, z którego formalnie i semantycznie wywodzi się wyraz motywowany (Grzegorzczkowa 1981: 11–12). W badanej GL w j.r. występuje 106 derywatów (46,7% badanego materiału), w j.p. — 87 (38,67%). Kryterium klasyfikacji derywatów morfologicznych, do których zaliczam derywaty afiksalne i paradygmaticzne, stanowi liczba podstaw słowotwórczych, przynależność podstawy słowotwórczej do określonej części mowy oraz typ formantu. Obok derywatów morfologicznych w opisywanym materiale występuje również kilka derywatów semantycznych. Jest to jednak zjawisko marginalne, w j.r. są 3 tego typu wyrazy (*барашки, крына, шум*), w j.p. jest 6 (*baranki, kapuśniaczek, krupa, południe, północ, siodło*).

W badanej GL w j.r. znajdują się 103 derywaty morfologiczne, ponad połowa derywatów (68) to derywaty proste (29,96% badanego materiału). Wśród nich najliczniejszą grupę stanowią derywaty odczasownikowe (26 derywatów: 15 z formantem paradygmaticznym — *закат, морось, намыв, нанос, обрыв, отвес, перевал, провал, просос, размыв, ров, склон, спуск, топь, уклон*; 10 sufiksalnych — *впадина, выбоина, зыбун, ливень, осадки, останец, промоина, размоина, рывина, трясина*; 1 z formantem prefiksально-paradygmaticznym — *изморось*). Liczną grupą są również derywaty odrzeczownikowe (22 derywaty: 15 sufiksalnych — *болотина, вершина, гололедица, горловина, градина, денница, дождик, дождинка, долина, зарево, котловина, низина, росинка, седловина, снежинка*; 3 prefiksalne — *антициклон, субтропики, эпицентр*; 3 prefiksально-sufiksalne — *взгорок, взгорье, расщелина*, 1 z formantem prefiksально-paradygmaticznym — *изморозь*). Kolejną grupą co do wielkości są formacje odprzymiotnikowe (13 derywatów: 11 sufiksalnych — *возвышенность, высота, долгота, крутизна, низменность, пустыня, равнина, сквозняк, торфяник, туманность, широта*; 2 z formantem paradygmaticznym — *круча, суша*).

W badanej GL w j.p. występuje 81 derywatów morfologicznych, 57 to derywaty proste (25,33% badanego materiału). Wśród nich przeważają derywaty odczasownikowe (29 derywatów: 18 sufiksalnych — *бłyskawica, grzęzawisko, mżawka, namulisko, ostaniec, rozpadlina, ślizgawica, topiel, topielisko, trzęsawisko, ulewa, urwisko, wiatr, wypluczysko, wyżłobienie, wzniesienie, zamglenie, zapadlina*; 9 z formantem paradygmaticznym — *namuł, нанос, stok, wschód, wybór, wydma, wyrwa, zachód, zaspą*; 2 z formantem prefiksально-paradygmaticznym — *opad, przeciąg*). Kolejną grupą pod względem liczebności są derywaty odrzeczownikowe (13 derywatów: 8 sufiksalnych — *deszczyk, dolina, gardziel, gradzina, kotlina, śnieżynka, torfowisko, wierzchołek*; 3 prefiksально-sufiksalne — *pagórek, wzgórek, wzgórze*; 2 prefiksalne — *antycyklon, epicentrum*). Jeżeli chodzi o derywaty odprzymiotnikowe, to w badanej GL występuje ich 9, wszystkie tego typu derywaty to derywaty sufiksalne (*długość, moczar, mokradło, nizina, pustynia, równina, stromizna, szerokość, wyżyna*). Wśród wyrazów motywowanych występuje rów-

niez 1 derywat motywowany przysłówkiem, utworzony za pomocą formantu paradigmatycznego (*upał*) (Waszakowa 1996: 91).

Pewna grupa derywatów prostych jest motywowana wyrażeniami przyimkowymi. Istnieje kilka sposobów interpretowania tego typu formacji. Najbardziej uzasadnione wydaje się traktowanie tego typu derywatów jako motywowanych wyrażeniem przyimkowym, gdzie formantem jest tylko sufiks lub system końcówek fleksyjnych, a przyimek wchodzi w skład podstawy słowotwórczej. W ten sposób formacje te interpretowane są w polskim językoznawstwie (Grzegorzczakowa 1981: 58–59). W badanym materiale w j.r. występuje 7 tego typu derywatów, w których formantem jest sufiks (*междуречье, нагорье, подножие, подземелье, поднебесье, предгорье, пригорок*), w j.p. — 5, utworzonych za pomocą formantu paradigmatycznego (*międzyrzecze, podnóże, podziemie, przedgórze, zbocze*).

Podsumowując, w obu językach ponad połowa derywatów to derywaty proste, odpowiednio 68 w j.r. i 57 w j.p., w obu językach najliczniejsze są derywaty odczasownikowe, utworzone głównie za pomocą formantu paradigmatycznego lub sufiksального. Są to głównie *nomina loci* motywowane czasownikami wyrażającymi proces, mający wpływ na powstanie danego zjawiska. Kolejne miejsca zajmują odpowiednio derywaty odrzeczownikowe i odprzymiotnikowe.

W badanym materiale leksykalnym w j.r. występuje 35 złożeń (15,42%), w j.p. — 24 (10,67%). Kryterium klasyfikacji złożeń przyjęte przeze mnie to typ formantu (interfiksalny, interfiksально-sufiksalny lub interfiksально-paradigmatyczny) oraz części mowy podstaw słowotwórczych złożeń. Wśród złożeń najliczniejsze są złożenia właściwe, odpowiednio 24 w j.r. i 12 w j.p. Przeważają derywaty, w których formantem jest tylko interfiks, wliczając również interfiks zerowy, tzw. złożenia czyste. W badanym materiale w j.r. występuje 17 tego typu złożeń (N+N — *водораздел, зюйд-вест, зюйд-ост, ионосфера, лесостепь, лесотундра, небосвод, небосклон, норд-вест, норд-ост, северо-восток, северозапад, юговосток, югозапад*; Adj+N — *гололёд, суходол*; Num+N — *полупустыня*). W polskim materiale leksykalnym występuje natomiast 7 złożeń interfiksalnych (N+N — *jonosfera, lasostep, lasotundra, wododział*; Num+N — *półkula, półpustynia*; Adj+N — *plaskowyż*). Obok złożeń interfiksalnych w badanej GL znajdują się również złożenia z formantem interfiksально-sufiksальnym lub interfiksально-paradigmatycznym. W j.r. występuje 7 tego typu formacji: 5 złożeń z formantem interfiksально-sufiksальnym (Adj+N — *плогосгорье*; Num+Num — *восьмитысячник, семитысячник*; Num+N — *полушарие*; N+V — *водомоина*) oraz 2 złożenia z formantem interfiksально-paradigmatycznym (Adj+V — *суховея*; Adj+N — *косогор*), w j.p. natomiast występują 2 złożenia z formantem interfiksально-sufiksальnym (Num+Num — *ośmiotysięcznik, siedmiotysięcznik*) oraz 3 złożenia z formantem interfiksально-paradigmatycznym (Adj+N — *gołoledź*; N+V — *nieboskłon*; Adv+V — *suchowiej*).

Oprócz złożeń właściwych w badanym materiale znajduje się również grupa złożeń jednostronnie motywowanych, nazywanych też złozeniami jednostronnie podzielnymi (Grzegorzczkowska, Puzynina 1979: 24) lub złozeniami z jednym członem niesamodzielnym (związanym) (Waszakowa 2005: 58–59). Pierwszy człon to najczęściej cząstka pochodzenia obcego, niefunkcjonująca w języku jako samodzielny leksem, ale dająca się wyodrębnić w szeregu wyrazów złożonych, człon drugi to wyraz samodzielny. W obu językach równolegle występują odpowiadające sobie złożenia (*атмосфера, биосфера, геосфера, гидросфера, литосфера, мезосфера, ноосфера, стратосфера, термосфера, тропосфера, экзосфера; atmosfera, biosfera, egzosfera, geosfera, hydrosfera, litosfera, mezosfera, noosfera, stratosfera, termosfera, troposfera*), które mają status internacjonalizmów. Należy zaznaczyć, że genetycznie wyrazy te są zapożyczeniami, ale ze względu na swoją semantykę i strukturę w ujęciu synchronicznym rozpatrywane są jako złożenia. Wśród złożeń jednostronnie motywowanych w j.p. występuje również jeden derywat z rodzimym członem związanym, wyraz *wszechocean*.

Kolejną grupą wyszczególnioną w klasyfikacji są zestawienia. W tego typu nazwach widoczna jest znaczna dysproporcja w ich ilości w obu językach. W badanej GL w j.r. występuje 8 zestawień, co stanowi 3,52% słownictwa (*атмосферный фронт, горная цепь, земная кора, земная ось, мировой океан, озоновая дыра, полярное сияние, страны света*), natomiast w j.p. występuje ich aż 42, czyli 18,66% wszystkich nazw (*bryłka gradu, dział wodny, dział wód, dziura ozonowa, front atmosferyczny, kropla rosy, kropla deszczu, łańcuch górski, ocean światowy, oś ziemska, pasmo górskie, płaszcz ziemski, płatek śniegu, przestworza niebieskie, południowy wschód, południowy zachód, północny wschód, północny zachód, rzeźba terenu, sklepienie niebieskie, skorupa ziemska, strefa międzyzwrotnikowa, strefa podzwrotnikowa, strefa subtropikalna, strefa tropikalna, strony świata, sucha dolina, tarcza kontynentalna, trąba powietrzna, ukształtowanie powierzchni, wiatr południowo-wschodni, wiatr południowo-zachodni, wydma sierpowata, wiatr nordowy, wiatr południowy, wiatr północny, wiatr północno-zachodni, wiatr północno-wschodni, wiatr wschodni, wiatr zachodni, zachód Słońca, zorza polarna*). Na ten stan rzeczy wpływa kilka czynników. Te pojęcia, które w j.p. są wyrażone zestawieniami, w j.r. mają najczęściej inną formę, są wyrażone złozeniami (dotyczy to nazw pośrednich kierunków geograficznych, np. *północny wschód — северо-восток*; a także nazw typu *dział wodny, dział wód; sucha dolina, sklepienie niebieskie — водораздел, суходол, небосвод*) lub zapożyczeniami (np. *пłaszcz ziemski — мантия, wiatr zachodni — вест*). Wśród analizowanych przykładów występują też przypadki, gdy w j.r. mamy do czynienia z zapożyczeniem (*бархан, тропики, субтропики, рельеф*), a w j.p. funkcjonują równolegle zapożyczenia (*barchan, tropiki, relief*) i zestawienia (*wydma sierpowata; strefa międzyzwrotnikowa; ukształtowanie powierzchni, rzeźba terenu*).

WYRAZY NIEMOTYWOWANE		WYRAZY MOTYWOWANE						ZESTAWIENIA					
zapózyczenia		derywaty morfologiczne						derywaty semantyczne					
		proste			złożenia właściwe			z jednym członem związanym					
					interfiksalne			interfiksально-суфигаalne					
					interfiksально-парадыгматыczne								
niesłowańskie		56	22	26	13	-	7	17	5	2	11	3	8
słowańskie		4											
kalki		1											
leksyka rodzima		52											
		113 (49,78%)						68 (29,96%)					
								106 (46,7%)					
Język rosyjski		RAZEM: 227											
		41	13	29	9	1	5	7	2	3	12	6	42
		96 (42,67%)						57 (25,33%)					
								24 (10,67%)					
								87 (38,67%)					
Język polski		RAZEM: 225											
								2,67%					
								(3,52%)					
								(18,67%)					

Tabela 1. Zestawienie ilościowe wyrazów motywowanych i niemotywowanych w grupie leksykalnej „Ziemia. Budowa Ziemi” w języku rosyjskim i polskim

Końcowe zestawienie ilościowe analizowanego materiału przedstawia się następująco: w badanej GL w j.r. 49,78% badanej leksyki to wyrazy niemotywowane, 46,7% to derywaty, a 3,52% nazw to zestawienia, w j.p. odpowiednio 42,67%, 38,67% i 18,66%. W obu językach panuje względna równowaga między wyrazami motywowanymi i niemotywowanymi przy przewadze wyrazów niemotywowanych. Wynika to z faktu, że znaczną część leksyki związanej z przyrodą stanowią wyrazy rodzime, odziedziczone po wcześniejszych etapach rozwoju języka, należące do tzw. leksyki podstawowej, a przez to wspólne w znacznej części dla obu języków. Z drugiej strony, jak w każdej dziedzinie nauki, istotną funkcję pełnią terminy naukowe, stąd też tak duża liczba zapożyczeń w obu językach, mających status internacjonalizmów. Kolejną liczną grupą są derywaty proste (odpowiednio 29,96% i 25,33% badanego materiału w obu językach), wśród nich dominują szeroko pojęte *nomina loci*. Znacząco natomiast różni się liczba zestawień (o 15%), w polskiej terminologii jest ich pięć razy więcej niż w rosyjskiej, co wynika z tego, że j.p. wybierał nazwę dwuwyrzową tam, gdzie w j.r. pojawiała się złożenie lub zapożyczenie. Sformułowanie bardziej szczegółowych wniosków będzie możliwe po uwzględnieniu wyników badań kolejnych grup leksykalnych, da to obraz funkcjonowania systemu słowotwórczego na tle innych sposobów wzbogacania słownictwa w obu językach.

Literatura

- BORYŚ W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- DOKULIL M., 1963, *Ke koncepci porovnávací charakteristiky slovenských jazyků v oblasti „tvoření slov”*, „Slovo a slovesnost”, z. 2.
- Gramatyka, 1968, *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*, red. W. Doroszewski, B. Wieczorkiewicz, t. 1, Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1981, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA R., PUZYNNINA J., 1979, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa.
- GWJP, 1999: *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 2: *Morfologia*, red. R. Grzegorzycykowa, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa.
- OBARA J., 1989, *Teoretyczne problemy kalkowania*, Wrocław.
- WALCZAK B., 1999, *Zapożyczenia leksykalne (formalnosemantyczne) czy kalki? O pewnym typie zapożyczeń w kontaktach języków blisko spokrewnionych*, [w:] *Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich*, red. M. Blicharski, H. Fontański, t. 1, Katowice.
- WASZAKOWA K., 1996, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi*, Warszawa.
- WASZAKOWA K., 2005, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- ИСАЧЕНКО А.В., 1958, *К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков*, „Slavia”, z. 3.
- РГ, 1980: *Русская грамматика*, т. 1: *Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемiku. Словообразование. Морфология*, ред. Н.Ю. Шведова, Москва.

PCC, 2002: *Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений*, т. 1: *Слова указующие (местоимения). Слова именующие: имена существительные (Всё живое. Земля. Космос)*, ред. Н.Ю. Шведова, Москва.
 УЛУХАНОВ И.С., 2005, *Мотивация в словообразовательной системе русского языка*, Москва.

Motivated and unmotivated words in the lexical group “Earth, its structure” in Russian and Polish language

Summary

The purpose of this article is a comparative analysis of motivated and unmotivated words in the lexical group “Earth, its structure” in Russian and Polish. The basis for the selection of the material is *The Russian Semantic Dictionary* (ed. N.Yu. Shvedova). After compiling a glossary, in which 227 names in Russian and 225 in Polish had been included, the names have been divided into three groups: unmotivated words, motivated words and compound names.

After comparing the results of comparative analysis it can be concluded that in the lexical group “Earth, its structure” unmotivated words are the most numerous in both languages (49.78% in Russian and 42.67% in Polish). This is due to the fact that, on the one hand, a large part of the vocabulary associated with nature has Slavic origin and thus a lot of them are common in both languages. On the other hand, in the analyzed lexical group there are a lot of specialized terms, hence such a large number of loanwords in both languages, with the status of internationalisms. Another large group are simple derivatives (29.96% of the analyzed material in Russian and 25.33% in Polish). The main difference between them is the number of compound names. In Polish there are five times more compound names (18.66%) than in equivalent lexical group in Russian (3.52%). The tendency to use compound name instead of a simple-name is perhaps one of the characteristics of Polish scientific terminology. Thus, a comparative analysis of the vocabulary in these two languages shows a nomination mechanisms and trends in word formation.